

A KÖZEL-KELET ÉS AFRIKA VILÁGGAZDASÁGI KILÁTÁSAI AZ EZREDFORDULÓN

Szigetvári Tamás

tudományos munkatárs, MTA Világgazdasági Kutatóintézet – tsziget@vki.hu

A két vizsgált régió, a Közel-Kelet és Afrika világgazdaságban betöltött pozícióját tekintve sok hasonlóságot fedezhetünk fel: bár az egyes országok jövedelemszintjei között lényeges szintbeli különbségek is lehetnek, alapvetően mindkét régió országaira igaz, hogy a világgazdasághoz való kötődésük egyoldalú, termelési és exportstruktúrájuk néhány alacsony hozzáadott értékű termékre (nyersanyagra) épül. Mivel az export jelentős szerepet tölt be gazdaságukban, növekedési kilátásaikat rövid távon alapvetően e nyersanyagok világgazdasági kereslete és árszínvonala befolyásolja. A két régió jövőjére vonatkozó prognózisban a fentiek figyelembevételével mellett azt kell megvizsgálunk, milyen reális esélye lehet az egyes országoknak és régióknak a kitorésre, termelésük és bevételeik diverzifikálására.

A Közel-Kelet¹

Az elmúlt három évtized hozadéka

A közel-keleti régió számára az 1970-es évek eleje páratlan lehetőséget adott. A 70-es évek olajárrobbanása, amely a legtöbb országnak növekvő importterheket és a gazdasági stagnálást jelentett, az arab országok és Irán *aranyévtizedét* hozta magával. Még azok az országok is, amelyekben nem volt jelentős kiaknázható olajkincs, közvetve (arabközi

¹ Az észak-afrikai országokat a közel-keleti országokkal együtt vizsgálom.

segélyezés, vendégmunkások hazautalásai) részesedhettek a haszonból.² Nem meglepő tehát, hogy 1970 és 1985 között a térség országai gazdasági növekedésüket tekintve a világ élvonalában voltak (*1. táblázat*).

Míg az importhelyettesítő iparosítás útját járó latin-amerikai és ázsiai országok a hetvenes évek közepétől, végétől alapvető strukturális reformokra kényszerültek, a fent említett tényezőknek köszönhetően az arab országok késleltethették a reformok végrehajtását.

Az olajára azonban 1986-ban erőteljesen zuhanni kezdett, és bár rövid időszakokra még megfordult ez a tendencia – az Öbölháború idején és 2000-ben 30 dollár felett is volt – a korábban kiapaszthatatlannak hitt jövedelemforrás eltűnt. Mindezek következtében a közel-keleti országoknak számos problémával kellett szembesülniük:

- *Az olajár csökkenése közvetve további jövedelmek csökkenését is eredményezte*

Az Öböl-országok külföldön felhalmozott vagyomból származó jövedelme is csökkent, hiszen pénzügyi gondok miatt ezek egy részét fel kellett használniuk. A helyzetet to-

² További forrásokat jelentett, hogy a térség stratégiai pozíciójának köszönhetően az arab országok, különösen az Izraellel közvetlen hadiállapotban lévők, további jelentős külföldi (főként szaúdi és más Öbölmenti államokból érkező, kisebb részt szovjet) támogatást kaptak, míg Izrael, Törökország, illetve a 80-as évek elejétől Egyiptom is, az amerikai segítségre számíthattak.

	1982-91	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
fejlődők	4,3	6,4	6,4	6,7	6,1	6,5	5,8	3,2	3,9	5,8	4,0	4,4
Fekete-Afrika	1,9	-1,1	0,8	1,9	4,0	5,1	3,5	2,5	2,5	2,8	3,5	3,5
Ázsia	6,9	9,4	9,4	9,6	9,0	8,3	6,7	3,8	6,2	6,8	5,6	5,8
Közel-Kelet	2,9	5,3	1,6	2,4	2,1	4,5	3,3	3,2	3,0	5,5	4,5	3,8
Latin-Amerika	1,8	3,6	4,1	5,0	1,7	3,6	5,4	2,1	0,1	4,1	1,0	1,7

1. táblázat • A reál GDP változása a fejlődő országokban, 1982-2002

Forrás: IMF (2001b)

	1982-91	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
fejlődők	2,0	3,9	3,9	4,4	4,8	4,2	4,9	1,6	2,4	4,3	3,5	4,2
Afrika	-0,7	-3,2	-2,2	-0,2	1,1	3,0	0,5	0,7	-0,1	0,3	1,4	1,9
Ázsia	5,0	7,6	7,6	8,0	7,4	6,7	5,3	2,7	4,9	5,6	4,6	5,0
Közel-Kelet*	0,2	-0,1	1,2	-2,2	-1,6	5,5	2,9	0,6	-0,9	3,2	0,3	2,8
Latin-Amerika	-0,3	1,5	2,2	3,2	1,1	1,0	4,2	-0,1	-1,7	3,2	0,2	2,1

2. táblázat • A GDP/fő változása a fejlődő országokban, 1982–2002

Forrás: IMF (2001a), 201. o. – Megjegyzés: * Észak-Afrika nélkül

vább súlyosbította az Öböl-háború és annak következményei,³ illetve, hogy a fejlett országoknak a 90-es évek első felében bekövetkezett recessziója miatt mérséklődött a befektetések csomaga is. Az olajtermelők jövedelmének csökkenése a fentebb már említett okok miatt kihatott a többi arab országra is: az olajtermelő országokban foglalkoztatott arab⁴ vendégmunkások hazautalásai és az arabközi segélyek összege is csökkent.

• *A beruházásokat a forráshiány is hátráltatja*

Az arab országokban a hazai megtakarítások szintje hagyományosan alacsony: a bizonytalan gazdasági helyzet miatt, valamint a megfelelő hazai pénzügyi rendszer hiányában e megtakarítások jelentős része is külföldre áramlik. A külföldi tőke számára ugyanakkor (az olaj- és földgáztermelést leszámítva) nem különösebben vonzó a térség, a legtöbb országot az állami tulajdon túlsúlya

és a túlzottan bürokratikus eljárások jellemzik, a privatizáció késlekedik, és a befektetők sok helyütt a politikai kockázatot (iszlám fundamentalizmus) is magasnak ítélik.

• *A nemzetközi piacon nem versenyképesek a hazai gazdaság termékei*

A holland betegség hatásaként – a munkanélküliség ellenére is – a termelési tényezők ára magas,⁵ a termelési struktúra kevésbé diverzifikált, a belső piac mesterségesen el van zárva a világgpiactól. Az arab országokra általában jellemző az átláthatatlan vámstruktúra, a magas vámok és egyéb protekcionista intézkedések. A rendszer a benne található bizonytalansági tényezők, például az átláthatatlanság miatt táptalaja a korrupciónak. Ráadásul mindezek nem csak az importőröket és beruházni kívánókat sújtják, de a termelésben importtermékeket felhasználó hazai termelők nemzetközi versenyképességét is erősen csökkentik.

³ Csak Kuvait közel 100 milliárd dollárnyi, külföldön elhelyezett vagyonát használta fel ekkor, de a többi Öböl-menti ország is dollármilliókat költött, és költ ma is, biztonsági célokra.

⁴ Elsősorban egyiptomiak, jemeniek és palesztinok.

⁵ Így, bár termelékenységi tényezők nem magyarázzák, a munkaerő költsége Egyiptomban 50 %-kal magasabb, mint Indiában vagy Kínában. (Riordan, 24. o.)

• *A népesség növekedési rátája magas, az egy főre jutó nemzeti jövedelem stagnál vagy csökken (2. táblázat)*

1970 óta a Közel-Kelet népessége több mint a duplájára nőtt (134 millióról 300 millió fölé), az évi 3 %-os növekedési ütem pedig jóval meghaladja a világtátlagot (1,8 %). A népesség és a gazdaság gyors növekedése megnövelte az élelmiszer- és egyéb import iránti igényt, szükségessé tette az egészségügyi és más infrastruktúrák kiépítését, amelyek fenntartása a jövedelemforrás elapadása után komoly nehézségekbe ütközött. Az életszínvonal csökkenése mellett további problémát jelent a munkanélküliség növekedése, a gazdaság nem képes munkát adni az évről évre a munkaerőpiacra lépő nagyszámú fiatalnak.

Mindezek alapján felmerül a kérdés, milyen kilátásai vannak a közel-keleti országoknak az elkövetkezendő években, illetve a világgazdaság várható alakulása hogyan befolyásolja lehetőségeiket.

A főbb gazdasági szektorok fejlődési potenciálja

Kőolaj, földgáz

A közel-keleti államok nagy részének legfontosabb kapcsolódási pontja a világgazdasághoz a kőolajexport, amely ezáltal a régió gazdasági teljesítményének fő meghatározója. A kőolajexport, amely 1981-ben a nem-szolgáltatásból származó exportbevételek 96 %-át tette ki, jelenleg is 80 % körüli értéket képvisel, a fő olajexportőrök esetében pedig továbbra is 90 % fölötti részesedéssel bír.

A kőolaj árának középtávon felbecsülhetetlen ingadozása következtében a legfőbb jövedelemforrás és így a gazdaságok növekedési lehetősége is bizonytalan. Az olajpiac szeszélyéhez a keresleti oldal (a kelet-ázsiai recesszió, a terrorizmus elleni háború, az alternatív energiaforrások) és a kínálati oldal (az OPEC belső vitái, Irak visszatérése

az olajpiacra, a „közel-keleti helyzet”) bizonytalanságai is hozzájárulnak.

Az olajárakra vonatkozó becslések bizonytalanságát mutatja, hogy a 90-es évek végének prognózisai az elkövetkező évekre a 20 dollár körüli (hordónkénti) olajárát tartották reálisnak, sőt, 1999 elején, amikor az olaj ára rövid időre a 10 dolláros ár alá került, sokan még a 18 dollárt is túlzottnak vélték. Az ekkor készült prognózisok ennek megfelelően a régió stagnálását vetítették előre. Ehhez képest 2000-ben az olajár történelmi rekordokat döntve a 38 dollárt is elérte, és úgy tűnt, 30 dollár fölé stabilizálódik. Végül fokozatosan 25 dollár körülire csökkent, és jelenleg középtávon is a 22-28 dollár közötti sávba prognosztizálják. A világgazdaság vagy egy fontosabb világgazdasági régió recessziója azonban a kereslet visszaesését, és így az ár nagymértékű esését vonná magával (ahogy a kelet-ázsiai válság idején is történt), míg a terrorizmus elleni háború elhúzódása, az arab-izraeli feszültség további éleződése vagy bármilyen más, régióon belüli viszály az ár további növekedését idézheti elő.

Egyéb szektorok

A (nyersolaj nélküli) áruexport jelentősége a múlt évtizedben a régió szinte valamennyi országában növekedett, míg 1970-ben összesen 3,4 milliárd dollár volt, 1992-ben 36,8 milliárd dollár. Ennek egyharmadát azonban Izrael adta, s a többi országra 24 milliárd dollár jutott (ami kevesebb, mint Finnország exportja). A legnagyobb fejlődés a Maghreb országokban (ezen belül Marokkóban és Tunéziában) ment végbe, ahol a feldolgozóipari termékek exportja az 1970-es 13 %-hoz képest jelenleg csaknem 80 %-ot tesz ki.

Vegyipar

A vegyipar alapvetően a petrokémiai iparágakra épül, de Marokkóban, Tunéziában és Jordániában emellett jelentős a foszfát-alapú műtrágyagyártás is. A térség vegyipari ex-

portja a 70-es évek elejének évi 100 millió dollárjáról a 90-es évekre 5 milliárd dollár fölé nőtt.

A petrokémiai termelésben a térségnek komoly komparatív előnye van (ehhez egyebek mellett a környezetvédelmi előírások lazasága is hozzájárul), így akár a térség húzóágazatává is válhat. A Perzsa-öböl országai, illetve Algéria is petrokémiai iparának bővítését tervezi, hogy a kitermelt nyersanyagot nagyobb feldolgozottsági fokon értékesíthesse. A nagyszabású, tökeintenzív fejlesztések rendkívül költségesek, a jelenlegi olajár-emelkedésből nyert többletbevételek azonban megteremthetik a források egy részét. Az egyszerűbb szénhidrogén-alapú petrokémiai termékek (műanyagok) fő felvevőpiacai az ázsiai és egyes afrikai országok, de a GATT tárgyalások nyomán enyhülő protekcionizmus a fejlett országok új piacait is megnyithatja a minőségi termékek előtt.

A műtrágya-exportnak viszont nem annyira a fejlett országok adnak perspektívát (az agrárprotekcionizmus csökkenésével párhuzamosan várhatóan az EU műtrágyakereslete is csökkeni fog), a legígéretesebb piac (a csökkenő vámok miatt) Korea, Thaiföld, illetve hosszabb távon Kína és India.

Textil- és ruházati ipar

A 70-es évek elejének 30 millió dolláros exportja a 90-es évek végére meghaladta a 4 milliárd dollárt. Ennek nagy része Marokkóból és Tunéziából származott (kisebb része Egyiptomból és az Öböl-menti országokból), a fő felvevőpiac (80 %) az EU volt.

Az uruguayi forduló eredményeképpen a Multifibre Agreementet (MFA) 10 éves lefutással, azaz 2005-re fokozatosan hatályon kívül helyezik. A kistermelőknek az MFA előnyös volt, hiszen az olcsóbban termelő nagy konkurensok (Kína, India, Pakisztán, Banglades) csak egy bizonyos kvótáig exportálhattak, így nem szorították ki őket. Az MFA eltörlése tehát várhatóan a nagy ázsiai ex-

portörök előretörését hozza az európai piacra, s éles konkurenciát teremt a mediterrán országoknak. Az euro-mediterrán megállapodás ugyan továbbra is adhat némi előnyt, a versenyképesség növelése azonban elkerülhetetlenül szükséges a fennmaradáshoz.

Egyéb feldolgozóipar

A régió egyes országaiban (elsősorban Tunéziában) megjelent az autóalkatrész- és elektronikai iparág is (főképp összeszerelő tevékenység formájában). A jobbára európai cégek beszállítóiként végzett tevékenységben azonban túl erős konkurenciának számít Kelet-Európa, amely kedvezőbb feltételeket tud nyújtani e téren. A régió versenyelőnye elsősorban a viszonylag magas (a közép-kelet-európai élmezőny szintjének megfelelő) munkabérek, a komolyabb ipari tradíciók és a kellő létszámú, jól képzett munkaerő hiánya és a lassan leépülő bürokratikus akadályok rontják.

Agrárexport

A mezőgazdasági termékek súlya a legtöbb ország exportjában kis mértékben csökkent az elmúlt évtizedben, de sok ország (főként Marokkó, Jordánia, Libanon és Szíria, de még Izrael, Tunézia és Egyiptom) esetében viszonylag magas a hányada, és továbbra is fontos szerepet tölt be. A fő piac az EU, s a termékek között a primőrárak és a gyümölcsök dominálnak. Az EU agrárprotekcionizmusának csökkenése, az euro-med szabadkereskedelem kiterjesztése a mezőgazdasági termékekre, a megnyíló kelet-európai piacok az export további fellendülését hozhatják, azonban korlátot szab a termelésre alkalmas területek, illetve a víz szűkös volta.

Turizmus

A turizmus a térség több országa (Egyiptom, Izrael, Jordánia, Marokkó és Tunézia) számára fontos bevételi forrás. A kedvező adottságok (kellemes időjárás, tengerpart, kulturális

emlékek), s a legnagyobb turistakibocsátó, Európa közelsége előnyt jelent e szektor fejlődéséhez, ám negatívan hat, hogy a régió a híradásokban többnyire terrorakciók vagy fegyveres konfliktusok kapcsán szerepel.

Egyéb szolgáltatások

A kereskedelmi és pénzügyi szolgáltatások az elmúlt évtizedben a világgazdaság legdinamikusabban fejlődő ágazatai közé tartoztak, és várhatóan így marad ez az elkövetkezendő évtizedben is. A közel-keleti országoknak nagy hagyományai vannak e téren, és földrajzi helyzetük (Európa, Ázsia és Afrika találkozási pontja) is kedvező lehetőséget kínál a globális szolgáltatásokban való részvételre. Például csak a Szezei-csatorna használati díjából és a hozzá kötődő szolgáltatásokból Egyiptomnak évi 3 milliárd dollár bevételre számíthat, ami a közeljövőben várhatóan tovább emelkedik, hiszen a közlekedési folyosó érintett régiók (Európa, Kelet-Ázsia, illetve egyre inkább növekvő mértékben Dél-Ázsia is) közötti kereskedelem további növekedése prognosztizálható.

Strukturális reformok

A sikeres világgazdasági alkalmazkodás kulcsa tehát a térség országai számára is a termelési struktúra és a jövedelmek források diverzifikálása. Ennek megfelelően a térség legtöbb országa több-kevesebb elszántsággal és sikerrel neki is látott bizonyos szerkezet-átalakítási programokhoz.

Négy ország, Marokkó, Tunézia, Izrael és Jordánia hajtott végre az utóbbi évtizedben jelentősnek mondható strukturális reformot, jellemző módon azok az országok, amelyek természeti kincsekben (olajban) kevésbé gazdagok, és ezért nem halogathatták sokáig a szerkezet-átalakítást.

Marokkó és Tunézia az EU perifériáján próbál mindinkább bekapcsolódni az európai gazdasági vérkeringésbe, az utóbbi időben több-kevesebb sikert elérve. A sok szem-

pontból kivételnek mondható Izrael az egyetlen fejlett ipari ország a térségben, amelyet humán tőkéje és technológiai fejlettsége a *high-tech* iparágakban is versenyképesé tesz a világgazdaságban. Az arab-izraeli békefolyamat sokakat optimistává tett a jövőt illetően, számtalan elképzelés született a térség országai közötti gazdasági együttműködés lehetőségeiről, amelyek jórészt a fejlett Izrael és a munkaerőben gazdag arab országok gazdasági kooperációjára épültek.⁶ Jelenleg azonban nem túl biztatóak a kilátások, és mind Izrael, mind Jordánia esetében sok függ a békefolyamat további alakulásától.

Nehezebben indultak be a reformok azokban az országokban, amelyek nagyobb mértékben támaszkodhattak más jövedelemforrásaikra. A legbiztatóbb talán Egyiptom helyzete, amely 1994 óta folyamatosan 3-6 %-os évi növekedést ér el. Libanont leszámítva a térség többi országának exportjában továbbra is egyértelműen a szénhidrogén-termékek dominálnak, s a jelenlegi magas kőolajár mellett számottevő pluszjövedelmet hoznak. De míg az olyan, relatíve kis népességű államok, mint Líbia vagy a Perzsa-öbölbeli sejkéségek megtehetik, hogy tartalékokat képeznek inszegesebb évekre, a nagy népességű, és komoly élelmiszer-importra szoruló Algéria, Szíria vagy Irán számára létszükséglet a bevételek diverzifikálása.

Az euro-mediterrán partnerség

Katalizátor szerepet játszhat a térség országainak gazdasági átalakulásában és világgazdasági integrációjában az Euro-mediterrán Partnerségi Kezdeményezés, amelyet

⁶ A 90-es évek közepén több terv is készült az Izrael, Jordánia és a Palesztin Önkormányzat által alkotott Triádról, amely egy létrehozandó vámunió magja lehetne. Izrael öt év alatt leépítené a jordán és palesztin termékeket érintő vámjait, 2010-re pedig kölcsönösen megtörténne a vámleépítés, illetve Egyiptomot, Szíriát és Libanont, sőt Törökországot, Ciprust és a politikai viszonyok megfelelő alakulása esetén Irakot is bevonnák a vámunióba.

	Afrika	Dél-Ázsia	Kelet-Ázsia	Latin-Amerika
GDP/fő, 1970 (USD)	546*	239	157	1216
GDP/fő, 1997 (USD)	525**	449	715	1890
beruházás/fő, 1970 (USD)	130	48	37	367
beruházás/fő, 1997 (USD)	92	105	252	504
megtakarítás/GDP, 1970 (%)	20,7	17,2	22,3	27,1
megtakarítás/GDP, 1997 (%)	16,6	20,0	37,5	24,0

3. táblázat • Néhány gazdasági mutató változása a világgazdaság egyes régióiban 1970 és 1997 között – Forrás: Világbank (2000). 8. o.,

Megjegyzések: *Dél-Afrika nélkül 525; **Dél-Afrika nélkül 336.

1995-ben indított el az Európai Unió és 12 mediterrán ország.⁷ A cél az, hogy 2010-re euro-mediterrán szabadkereskedelmi övezetet hozzanak létre. Ez többek között azzal az előnnyel jár, hogy támogatja a térség országait a tervezett reformok véghezvitelében, elősegíti a déli országok egymás közötti kereskedelmét is akadályozó korlátok lebontását, az EU anyagi támogatást nyújt az átalakításhoz, s a megvalósuló szabadkereskedelmi övezet a külföldi befektetések számára is vonzóbbá teszi a régiót.

A megvalósítással kapcsolatban számos kérdés merül fel: az EU támogatások jóval alacsonyabbak, mint azok a közvetlen és közvetett veszteségek, amelyeket a „déli” országok a liberalizáció miatt elszenvednek, a külföldi tőke érdeklődése is elmarad a várokozástól, a negatív hatások pedig súlyos társadalmi feszültségeket gerjeszhetnek, az arab-izraeli békefolyamat megrekedése, a konfliktus kiéleződése pedig sok ponton kétségessé teszi a terv jövőjét.

Afrika⁸

Afrika talán a leginkább perifériára szorult térsége a világgazdaságnak. Marginalizálódását mutatja, hogy míg 1970-ben a világ

kereskedelem 3 %-át adta, jelenleg alig 2 %-át (Dél-Afrika nélkül mindössze 1,2 %-át), a (nem olaj) nyersanyag exporton belüli részesedése pedig az 1970-es 9 %-ról 3 %-ra csökkent (az olajnál tapasztalható volt némi növekedés, 4 %-ról 7 %-ra). A hanyatlás a nemzeti jövedelemben is tükröződött, 1998-ban Afrikában az egy főre jutó GDP alacsonyabb volt, mint 1970-ben(!).⁹ (3. táblázat)

Afrika hanyatlása azonban korántsem volt „megírva”. Az 1960-as években a sűrűn lakott és kevesebb termőterülettel ellátott Ázsia sokkal inkább tűnt szegénységre és stagnálásra ítélt területnek, mint a természeti kincsekben gazdag Afrika. 1965-ben például Ghána GDP-je és exportja is magasabb volt, mint Koreáé. Korea exportja azonban 1995-re *négyszázszorosára (!)* nőtt, Ghánáé mindössze *négyszeresére*, sőt, az egy főre jutó nemzeti jövedelme reálértéken csökkent a 60-as évekhez képest. Afrika gazdasági és szociális mutatói 1995-ben nem nagyon különböznek az 1960-as évek Koreájától vagy Malaysia, Thaiföld és Indonézia 70-es évekbeli értékeitől (bár a megtakarítások és a beiskolázottság aránya alacsonyabb).

Arra, hogy mi lehet a kontinens hanyatlásának, illetve lehetőségei alatt maradó gyenge teljesítményének oka, a szakirodalomban

⁷ Marokkó, Algéria, Tunézia, Egyiptom, Szíria, Libanon, Izrael, Jordánia, a Palesztin Önkormányzat, és az európainak számító Törökország, Málta és Ciprus.

⁸ Észak-Afrikát a Közel-Kelethez tartozónak vettem; e részben Fekete-Afrikára helyezem a hangsúlyt.

⁹ 1998-ban 23 afrikai országban volt alacsonyabb az egy főre jutó nemzeti jövedelem értéke az 1970-es értékénél (a többi kontinensről összesen 7 ország „dicsekedhet” hasonló teljesítménnyel).

számtalan magyarázat született. Két fő megközelítés különíthető el: az *internalisták* az okokat az egyes országok belső viszonyaiban (hibás gazdaságpolitika, nagy tranzakciós költségek, éghajlati vagy kulturális tényezők) keresik, az *externalisták* ugyanezt a nemzetközi munkamegosztás, a világgazdasági anomáliák rovására írják.

A kilencvenes évek változásai

Az afrikai gazdaságok összességükben az 1990-es években hullámzó teljesítményt nyújtottak. 1991 és 1993 között a világgazdaságban (és a fő gazdasági partner Európában) lezajlott recesszió hatása érvényesült Afrika gazdasági növekedésében is. Néhány, viszonylag jobb évet követően a 90-es évek második felének visszaesése szintén külső tényezőknek, az ázsiai válság hatásainak tudható be.

A pénzügyi válság közvetlen hatásai alig néhány országban éreztették hatásukat, hiszen a legtöbb afrikai ország nem kapcsolódik szorosan a nemzetközi pénzpiacokhoz.¹⁰ E téren talán csak Dél-Afrika volt érintett, ahol a nemzeti valutára nehezedő nyomás fokozódott. Afrikát kereskedelmi kapcsolatai is elsősorban az EU-hoz és az USA-hoz kötik, nem pedig Ázsiához.

Az ázsiai válság mélyülése és a világkereskedelemre gyakorolt hatása azonban már Afrika többi részét is érintette: az exporttermékek iránti kereslet visszaesett, ami az alacsonyabb árakban jelentkezett, márpedig Fekete-Afrika 47 nemzete közül 39-nek két termék adja az export több mint 50 %-át. Ez 1998-ban az exportbevételek 16 %-os visszaesését jelentette (mennyiségileg alig csökkent az export), és mivel az afrikai gazdaságok teljesítménye nagymértékben függ exportbevételüktől (az export átlagosan a GDP 32-33 %-át teszi ki), ez a GDP növekedésének lassulásában is megmutatkozott.

¹⁰ A hitelkondíciók változása és a segélyek csökkenése ezeket az országokat is érintette.

Az új évezred elejére vonatkozó prognózisok sokáig derűlátóak voltak. Ehhez hozzájárult az afrikai exportcikkék fő piaca, Európa gyorsuló gazdasági növekedése, amely mindig pozitívan hat a kontinens teljesítményére. Az olajtermelők (Angola, Kamerun, a két Kongó, Nigéria, Gabon, Egyenlítői Guinea) az olajár emelkedéséből profitáltak, míg számos más országra (Dél-Afrika, Botswana, Zambia) a nyersanyagok (elsősorban a fémek) árának növekedése hatott kedvezően.

Az optimizmus azonban korai volt. A világgazdaság vezető gazdaságainak lassuló növekedése, illetve recessziója sokszoros erővel hatott az afrikai országokra és gazdasági eredményeikre. Az exportpiacok beszűkülése mellett a kulcsfontosságú nyersanyagok – így a már amúgy is igen nyomott árú kávé, gyapot és réz – ára csökkent. Ez tovább rontotta számos egyoldalú exportfüggőségben lévő ország kilátásait. Valamelyest enyhítette a helyzetet az olajár csökkenése, hiszen a legtöbb ország számára komoly terhet jelentő energiainport kiadásai is csökkentek.

A főbb gazdasági szektorok fejlődési potenciálja

Nyersanyagok

Az utóbbi években számos agrártermék esetében jelentősen csökkent Afrika részesedése a világkereskedelemben: a kakaó 60 %-ról 40 %-ra, a kávé 30 %-ról 15 % alá, a banán 6 %-ról 4 %-ra, a földimogyoró 40 %-ról 5 %-ra.

Az alultőkésített termelést sokszor kezdetleges termelési technikák jellemzik, ebből következően az időjárás befolyásoló szerepe is nagy. Az 1999-es aszályos év, csakúgy, mint a 2000. év túlságosan erős esőzései (mozambiki árvíz) negatívan hatottak a termésre. Az agrár-protekciónizmus csökkenése a világgazdaságban nem elsősorban az afrikai termékek kereskedelmét érinti kedvezően: például a banán esetében az EU-

nak a WTO hatására valószínűleg meg kell szüntetnie az afrikai termelők eddigi preferálását. Sőt, általánosságban is elmondható, hogy a kereskedelmi korlátozások enyhülése egyben az Afrikának korábban nyújtott preferenciák hatásának csökkenését jelenti.

A mezőgazdasági és a bányászott nyersanyagok világpiaci árának ingadozása komolyan kihat az adott terméket exportáló fejlődő országok jövedelmére, ezt a Loméi Egyezmény keretében működő Stabex és Sysmin alapok sem tudják megfelelően kiegyenlíteni.¹¹ A nyersanyagáraktól való túlzott függés, illetve az egyoldalú termékstruktúra roppant bizonytalanná teszi a legtöbb afrikai gazdaság jövedelmét, amelynek kiküszöbölése érdekében az afrikai országoknak diverzifikálniuk kellene termelési és exportstruktúrájukat.

Feldolgozóipar

A termelési struktúra szélesítését optimális esetben az ipari bázis létrehozásával lehetne megalapozni. A versenyképes ipar létrehozása azonban számos nehézségbe ütközik.¹²

- Afrikának kompetitív előnye az alacsony munkaerő-költségben (illetve az alacsony nyersanyag- és energiaköltségben) van. E kompetitív előnyök szerepe azonban a globális versenyben jelenleg visszaszorulóban van;

- Afrika azokban az iparágakban versenyképes, amelyekben a kereslet növekedése alacsony, míg a konkurencia (főként az ázsiai) erős;

- a régió egyik gazdasági központhoz sem tartozik elég szorosan (ahogy Délkelet-Ázsia Japánhoz és a kis tigrisekhez, Kelet-Európa az EU-hoz vagy Latin-Amerika az USA-hoz), ez korlátozza a külföldi tőkéhez jutását;

- számottevő hátrányuk az afrikai országoknak, hogy kivált a közlekedés területén költséges az infrastruktúra kiépítése;¹³

- a magánszektor gyenge, a piacot néhány multinacionális társaság uralja, mellettük csak kisvállalkozások vannak, a hazai közép-vállalatok hiányoznak;

- a későn indulók technológiai elmaradottsága egyre nagyobb. Az új technológia megszerzésének költsége pénzben, és ami fontosabb – a működtetéshez szükséges szaktudás miatt – megnőtt;

- a külföldi működő tőke vonzásában a munkaerő minőségének fontossá válása szintén nem kedvez Afrikának;

- a régió nagymértékben függővé vált a külföldi támogatásoktól, beleértve a külföldi technológiát és szaktudást;

A nehézségek ellenére több ország példája is azt mutatja, hogy van lehetőség a diverzifikálásra, a legtöbb esetben a saját nyersanyagok feldolgozására építve. Például szolgálhat Mozambik, Elefántcsontpart, Ghána vagy Uganda esete. Biztató lehet Mauritius példája: nagyrészt hazai kézben levő textilipara már évi 1 milliárd dollár fölötti exportot realizál Európa, Amerika és a Távoll-Kelet piacain, sőt, a *flying geese*¹⁴ jelensége is megjelent, a költségek csökkentése érdekében Mauritius az afrikai hátországban (Madagaszkár, Mozambik) kezdi telepíteni a termelés munkaerő-igényes részét. Hasonló szerepet tölthet be a politikai és világgazdasági elszigeteltségből kilépő Dél-Afrika, a földrész egyetlen fejlett ipari országa.

¹³ 1960 és 1980 között 160 milliárd dollárt emésztett fel 2 millió km út építése. Ennek 1/3-a a fenntartási munkák elmaradása következtében gyakorlatilag használhatatlan. Sok országban az úthálózat sűrűsége a korábbi csúcserték felére csökkent. (Gelb – Floyd, 1999)

¹⁴ A *flying geese* (repülő hatyú) az „ázsiai csoda” egyik alapjelensége, amikor a fejlődésben élenjáró országok a technológiai skálán előrébb lépve a környező szegényebb országokba telepítették ki a termelés munka-intenzív részét.

¹¹ A két alap 5 évre együttesen mintegy 2,5 milliárd eurót tesz ki.

¹² Világbank (2000) alapján

Turizmus

A diverzifikáltabb jövedelemstruktúra megteremtésére ad lehetőséget Afrika számára a turizmus fejlesztése. Afrika turizmusból származó bevétele GDP-jének több mint 11 %-át adja, eközben a világ turizmusból származó bevételeinek mindössze 2 % tudhatja magáénak, és egyedül Dél-Afrika szerepelt a 40 legfontosabb turistacélpont között. Természeti kincsei, gazdag és egzotikus kultúrája folytán óriási kiaknázatlan lehetőségei vannak, és biztató jel, hogy az elmúlt tíz évben az ágazat 7-8 %-os éves növekedése a világátlag (5 %) fölött van, sőt Tanzániában évi 20 % körüli ütemben nőtt.

Külföldi források

Az afrikai országokban jellemző 15 % körüli megtakarítási ráta túlságosan alacsony a tartós növekedés fenntartásához. Csökkent a fejlett országok és nemzetközi fejlesztési intézmények által Afrikának nyújtott segélyek mértéke is: 1992-ben Afrika még 32 dollár/fő segélyt kapott, 1998-ra ez 19 dollárra esett vissza. Ennek oka szintén sokrétű: a hidegháború után Afrika veszített stratégiai jelentőségéből, az Európai Unió prioritásai között szintén hátrébb került Afrika, és a segélyt nyújtók sincsenek meggyőződve a segélyek hasznos voltáról és megfelelő felhasználásáról.

Afrika perifériára szorultsága a külföldi tőkeberuházások nagyságában is megmutatkozik: 1999-ben 7,5 milliárd dollár áramlott Afrikába,¹⁵ az összes FDI mennyiségének kevesebb mint 1 %-a, a fejlődő országokon

belül 3,7 %. A fő beruházási területek a kőolaj- és más kitermelő-iparágak, a turizmus, illetve a telekommunikáció (elsősorban privatizáció formájában), míg a fő befektetők a Dél-Afrikai Köztársaság és a volt gyarmatosítók, de a dél- és kelet-afrikai térségben egyre inkább jelen vannak a távol-keleti befektetők (nem annyira japán, inkább kínai, hongkongi, maláj csoportok). Afrika legtöbb országa ennek ellenére továbbra is roppant bizonytalan befektetési területnek tekinthető, a kedvezőtlen befektetési klíma mellett sokszor a politikai kockázat is nagy.

Konklúzió

Rövid távon a prognózisok az olajárak viszonylag magas szintjének köszönhetően a közel-keleti régióban magas, bár lassuló növekedéssel számolnak, míg Afrika esetében a nyersanyagárak csökkenésével – a világgazdaság lassuló növekedésével párhuzamosan – romló gazdasági teljesítményt prognosztizálhatunk.

Mindkét vizsgált régió esetében megállapíthatjuk, hogy világgazdasági pozíciójukban középtávon nem sok változás várható. Kevés esély kínálkozik az alapvetően nyersanyag-exportáló szerepkörből való kitérésre, csak néhány ország esetében láthatunk biztató jeleket. Ennek megfelelően a legtöbb ország gazdasági növekedése egy-két termék világgazdasági keresletének és kínálatának függvénye marad.

Kulcsszavak: Afrika, Közel-Kelet, gazdasági szerkezet, strukturális reform, export-diverzifikáció, nyersanyagok, kőolaj

¹⁵ Ennek is jelentős része a Dél-Afrikai Köztársaságból áramlott a környező országok kitermelő iparába.

IRODALOM

Africa Institut of South Africa (1998): *Africa at a Glance 1997/98, Facts and Figures*

Bhinda, Nils et al, (1999). *Private Capital Flows to Africa, Perception and Reality*, FONDAD, Hága

FAOSTAT (2000). <http://apps.fao.org/default.htm>

Farkas Péter (1997). *Európa és Afrika gazdasági kapcsolatai a kilencvenes években (különös tekintettel az Európai Unióra)*, MTA VKI Műhelytanulmányok, Budapest

Gelb, Alan – Rob Floyd (1999). The Challenge of Globalisation for Africa, in: *South African Journal of International Affairs*, 2. szám

IMF (2001a). *World Economic Outlook*, Október, Washington D. C.

IMF (2001b). *World Economic Outlook*, December, Washington D. C.

Richards, Alan – John Waterbury (1996). *A Political Economy of the Middle East*, Westview Press, Boulder (Colorado)

Riordan, E., Mick et al (1998). The World Economy and its Implications for the Middle East and North Africa, 1995-2000, in: Nemat Shafik (szerk.), *Prospects for the Middle Eastern and North African Economies, From Boom to Bust and Back?*, Macmillan, London – St, Martin, New York

UNCTAD (1999). *Trade and development Report 1999*, New York és Genf

UNCTAD (2000). *World Investment Report 2000*, New York és Genf

Világbank (1999). *World Economic and Social Survey 1999*, Washington D. C.

Világbank (2000). *Can Africa Claim the 21st Century*, Washington D. C.

